

**ЕПІСТОЛЯРНА СПАДЩИНА О.П. ПРОНШТЕЙНА:
ЛИСТИ ІСТОРИКІВ З УКРАЇНИ**

У статті висвітлюється науковий шлях історика О.П. Пронштейна, розкриваються його зв'язки з науковцями УРСР. Вперше публікуються листи до вченого від відомих українських істориків.

Ключові слова: О.П. Пронштейн, листування, українські історики.

В статье освещается научный путь историка А.П. Пронштейна, раскрываются его научные связи с учеными УССР. Впервые публикуются письма к ученому от известных украинских историков.

Ключевые слова: А.П. Пронштейн, переписка, украинские историки.

In article the scientific way of historian A.P. Pronstein is presented, his scientific communications with scientists from Ukraine reveal. For the first time letters to the scientist from known Ukrainian historians are published.

Keywords: A.P. Pronstein, correspondence, Ukrainian historians.

У фондах Державного архіву Ростовської області (м. Ростов-на-Дону) зберігається унікальний матеріал для вивчення української історіографії. Особливої уваги заслуговує фонд історика О.П. Пронштейна (Ф. Р-336). Він складається із 274 одиниць зберігання, які надійшли до архіву в 2000 р. Документи фонду дозволяють простежити науковий шлях вченого, особливо у ростовський період його життя, відбивають розвиток наукових інтересів, історію підготовки різних видань, зберігають чернетки праць, макети монографій, відгуки їх офіційних рецензентів, значну епістолярну спадщину. Серед багатьох листів до О.П. Пронштейна – листи істориків з Києва, Дніпропетровська, Одеси, Запоріжжя... Перед тим як розкрити їх зміст, вважаємо за необхідне зупинитися на постаті людини, якій ці листи адресувалися.

Олександр Павлович Пронштейн (1919-1998) – відомий російський науковець, випускник Московського державного університету, учень академіка Михайла Миколайовича Тихомирова. Народився вчений 21 січня 1919 року в місті Мелітополь (нині Запорізької області). 1937 року родина переїхала до Москви, де О.П. Пронштейн закінчив школу і в цьому ж році вступив на історичний факультет МДУ [58, с. 5].

Серед викладачів, які працювали на факультеті у той час, були академік Б.Д. Греков, член-кореспондент АН СРСР С.В. Бахрушин, професори М.М. Тихоміров, М.А. Машкін, І.М. Смірін та ін. На семінарах Б.Д. Грекова О.П. Пронштейн вивчав літописання Київської Русі, на семінарах С.В. Бахрушина – «Руську Правду». Згодом його студентська робота, присвячена життю Володимира Мономаха, отримала рекомендацію до публікації в «Історичних записках» [1]. Навчання на останніх курсах доводилося поєднувати з роботою екскурсовода в Державному історичному музеї. Втім, перш ніж

назавжди поєднати життя з науковими студіями, йому довелося пройти усю війну, воювати на Волховському і 1-му Українському фронтах, визволяти Румунію, Польщу, Німеччину, Чехословаччину, отримати бойові нагороди та медалі, демобілізуватися в листопаді 1945 р. у чині капітана [58, с. 6].

З кінця 1945 р. починається новий етап життя О.П. Пронштейна, пов'язаний з написанням кандидатської дисертації «Новгород Великий в XVI веке». Дослідження мало фундаментальний характер, було виконане в контексті загальноросійської історії і під час захисту отримало схвальні відгуки. У 1949 р. молодого дослідника планували залишити на кафедрі МДУ. Втім, як зазначила дружина історика, літературознавець Світлана Миколаївна Покровська, долю майбутнього доктора наук тоді вирішив так званий «п'ятий пункт». Того ж року молоде подружжя переїхало до Ростова-на-Дону, де в місцевому університеті пам'ятали і поважали батька С.М. Покровської – першого декана історичного факультету РДУ, історика-кавказознавця Миколу Ілліча Покровського (1897-1946) [19, Арк. 6 зв.-7].

Розквіт таланту О.П. Пронштейна як історика, теоретика, викладача і організатора науки надалі був пов'язаний з історичним факультетом Ростовського державного університету та іншими науковими установами м. Ростов-на-Дону. Майже півстоліття історик плідно працював на ниві науки, впровадив до навчальних планів факультету нові фундаментальні дисципліни, сприяв розвитку джерелознавства та методики історичного дослідження. За його ініціативи у 1972 р. на історичному факультеті РДУ було створено кафедру джерелознавства вітчизняної історії та допоміжних історичних дисциплін¹.

Одним із провідних напрямів наукової діяльності О.П. Пронштейна протягом 1950-1990-х років була історія Донського краю [5]. Минулому донської землі присвячено більше 10 монографій та 100 статей історика [42; 21], також фундаментальні роботи його учнів: А.І. Агафонова [3; 4], М.О. Мінінкова [29; 50], А.А. Пушкаренка [55], С.І. Рябова [56] та ін. О.П. Пронштейну належить заслуга першого наукового узагальнення попередньої спадщини з історії Донщини та на основі вивчення значного комплексу джерел з ДАРО, РГВІА, РДАДА створення цілісної картини минулого Донської землі протягом XVII-XIX ст. [2, с. 84]. Як влучно визначив М.М. Покровський, коли О.П. Пронштейн приступив до вивчення історії Землі Донської, то практично вперше добротна методика сучасного джерелознавства стала застосовуватися до історії донського козацтва [41, с. 10]. Вчений сформував власний науковий погляд на походження і розвиток донського козацтва в XVI- на початку XX ст. Історію Дону науковець не розглядав як суто регіональну, він волів її вивчати в контексті загальної російської та світової історії. Квінтесенцією багаторічних досліджень стала монографія «Земля Донская в XVIII веке» (1961), згодом захищена вченим як докторська дисертація [42].

¹ Це була друга у СРСР кафедра такого профілю. Перша кафедра джерелознавства вітчизняної історії була відкрита в Московському університеті академіком М.М. Тихоміровим (1952). При Київському університеті з 1944 р. діяла близька за напрямом кафедра архівознавства і допоміжних історичних дисциплін, якою завідував Ф.П. Шевченко (1944-1945), згодом В.І. Стрельський (1945-1982).

Паралельно історик поглиблено вивчав теорію джерелознавства, тісно пов'язані з нею історичну методологію і гносеологію. Значний досвід вченого-джерелознавця, професійне знання архівознавства, палеографії, текстології сприяли реалізації задуму О.П.Пронштейна написати книги по методиці і методології історичного дослідження, історіографії джерелознавства та археографії. За його авторства у 1960-1980-х роках вийшла низка принципово важливих для навчального і наукового процесу видань [43; 44; 45; 46; 47; 48].

Серед проблем джерелознавства, яким О.П.Пронштейн приділяв особливу увагу, можна виділити поняття історичного джерела. У даному вченим визначенні марксистське тлумачення по-суті поєднувалося із неокантіанським, при цьому вчений визнавав саму можливість пізнання минулого шляхом вивчення історичних джерел, за умов дотримання наукової методики роботи з ними [30, с. 14]. До не менш важливих проблем, які розробляв дослідник у сфері джерелознавства, відносяться: класифікація історичних джерел, проблема впливу авторської психології на зміст джерела та врахування цього чинника дослідником, який працює з джерелом (історико-психологічний аналіз), проблема власне визначення предмету джерелознавства як наукової дисципліни [49], проблема масових джерел, виявлення прихованої у джерелі інформації, історія вітчизняного джерелознавства. Загалом, теоретична позиція О.П. Пронштейна базувалася на розумінні суті джерелознавства як самостійної історичної дисципліни, а особистий його внесок у розвиток цієї наукової і навчальної дисципліни є беззаперечним.

О.П. Пронштейн був відомим сподвижником і організатором науки. За його підтримки проводилося чимало наукових заходів, конференцій, ініціювалися спільні наукові проекти, формувалася мережа наукових контактів, постійно тривав обмін новими дослідженнями, втілювалися фундаментальні ідеї. Окремого висвітлення потребує діяльність історика як багаторічного голови відділення гуманітарних наук, згодом відділення історії і права при Північно-Кавказькому Науковому Центрі Вищої Школи (ПК НЦ ВШ), заснованому в Ростові-на-Дону у 1969 р. Координаційні зусилля, характер і непересічна людська індивідуальність вченого неабияк сприяли розвитку регіональних досліджень, особливо у 1980-ті роки, коли була започаткована серія колективних проектів з історії Північного Кавказу і Дону. Високий професійний рівень О.П. Пронштейна проявлявся у вмінні працювати з людьми, знаходити спільні точки дотику, висловлювати зауваження, спонукаючи автора до подальшого пошуку. Останнє обумовило наповнену глибокою повагою світлу пам'ять про історика у Ростові-на-Дону і далеко за його межами. Вплив О.П. Пронштейна-науковця, як і вплив О.П. Пронштейна-людини, позначився на кількох поколіннях російських вчених. Серед них такі відомі імена як І.М. Данілевський, А.В. Лубський, А.І. Агафонов, М.О. Мінінков, Л.В. Мінінкова, В.В. Черноус, В.Ф. Патракова та багато інших.

Значний епістолярний комплекс з архівного фонду вченого дозволяє частково відтворити реакцію сучасників на творчі здобутки О.П. Пронштейна, встановити коло його друзів, приятелів, колег, з ким він постійно підтримував людські і наукові контакти. Серед адресантів історика бачимо С.Н. Валка,

М.М. Дружиніна, Д.С. Лихачова, Я.С. Лур'є, В.В. Мавродіна, Б.М. Миронова, Л.М. Пушкарьова, А.М. Сахарова, Р.Г. Скриннікова, О.В. Чистякову та ін. [17; 18].

Епістолярна спадщина О.П. Пронштейна містить низку листів, що відбивають його наукові зв'язки з українськими істориками та тими дослідниками, які мешкали в УРСР і працювали в вищих навчальних закладах та академічних установах. Складова цих листів не така вже й велика (виявлено 11), але імена адресантів говорять самі за себе. За різних обставин до ростовського колеги зверталися О.М. Апанович, С.Я. Боровой, М.Я. Варшавчик, А.І. Карагодін, М.П. Ковальський, З.В. Першина, Ф.П. Шевченко. Назвати їх всіх без зауважень українськими істориками вбачається некоректним. Якщо О.М. Апанович, М.П. Ковальський, Ф.П. Шевченко – українські історики, ідентичність яких не викликає сумнівів (як і їх пряма причетність до українського історіографічного процесу), то ідентичність С.Я. Борового, М.В. Варшавчика, З.В. Першиної, А.І. Карагодіна – питання, яке потребує спеціального дослідження. Не виключно, що ідентичностей в них могло бути кілька одночасно: дослідник єврейський, український, російсько-український, одеський чи запорізький, крім того – радянський історик. У даній публікації тільки зазначимо, що існує така проблема, рішення якої заслуговує окремої студії.

Усі листи істориків з України датуються 1970-ми роками, хоча листування, представлене у 223 справі, в цілому охоплює 1971-1994 роки. Актуалізовані джерела мають як діловий, так і приватно-діловий характер. Очевидно, що листів до історика було набагато більше. Один із факторів, за яким вони лишалися в архіві вченого, – наявність відгуків на надіслані О.П. Пронштейном примірники його нових монографій, або інші важливі події, описувані в листах. Незважаючи на неповну представленість листів істориків з України, епістолярій, що дійшов до нас, містить цінну інформацію і додає нові факти до наукових біографій ряду істориків.

Так, лист Олени Михайлівни Апанович (1919-2000) зініціювало її бажання взяти участь у поважному науковому заході – XVII симпозіумі з аграрної історії Східної Європи. Останній планувалося провести у Ростові-на-Дону. Діловій частині листа О.М. Апанович до О.П. Пронштейна передують відверті рядки, в яких історик повідомляє про складні, неоднозначні умови, в яких вона опинилася після 1972 р. В часи, коли після зняття з посади першого секретаря ЦК КПУ П.Ю. Шелеста відбувся ідеологічний погром серед української інтелігенції, у вересні 1972 р. О.М. Апанович (разом із О.Компан та Я.Дзирою) була звільнена з Інституту історії УРСР [32, с.181-189]. Вчена більше року не могла працювати. Монографія “Збройні сили України першої половини XVIII ст.”, яку свого часу рецензував О.П. Пронштейн [53] і яку було нагороджено Шевченківською премією, вилучалася з бібліотек. Поширювалася негласна заборона покликатися на цю книгу та загалом на роботи опального історика.

У листі середини 1970-х рр., написаному після довгої перерви в листуванні, вчена не вдається до подробиць, але окремі її вислови свідчать про ті труднощі, які довелося пережити після звільнення з Інституту історії УРСР. О.М. Апанович змушена була відійти від козацької проблематики. В її творчості

з'являються нові теми, пов'язані з історією рукописної книги в Україні, спадщиною академіка В.І. Вернадського. Саме про цю ситуацію історик із сумом зазначала: «...Я уже настолько оторвалась от всего, что раньше было моим кругом научных интересов, что чувствую неуверенность в своих силах и возможностях». До О.П. Пронштейна вона звертається як до колеги-козакознавця, водночас, до людини, яку вона поважає, чия думка їй вкрай небайдужа. За тодішніх обставин, публікація у загальновідомому збірнику, що високо цінувався серед радянських істориків, була б вкрай важливою для О.М. Апанович. За невідомих нам обставин задум вченої лишився нереалізованим, її доповідь в ростовському збірнику 1978 р. відсутня [28]. У фонді зберігся тільки один лист вченої, проте зміст його свідчить, що історики листувалися один з одним значно ширше.

Цінними є два листи до О.П. Пронштейна від українського історика Миколи Павловича Ковальського (1929-2006). Непересічний шлях науковця, його внесок в українське джерелознавство, археографію, теорію і методику дослідження, організаторські і педагогічні здібності, виховання плеяди істориків-джерелознавців висвітлені в ряді праць учнів і колег вченого. В останні роки у різних виданнях публікуються листи М.П. Ковальського, аналізується роль науковця в контексті такого явища як Дніпропетровська історична школа.

У фонді О.П. Пронштейна виявлено один з перших листів М.П. Ковальського, яким він звернувся до колеги у 1977 р. Спонукало до цього бажання отримати фаховий відгук на власні джерелознавчі студії та ознайомити поважного ростовського колегу, спеціаліста у галузі джерелознавства та методики історичного дослідження з тим, що вдалося започаткувати на базі дніпропетровського історичного факультету. Про те, як високо цінував М.П. Ковальський авторитет науковця О.П. Пронштейна, свідчить текст фонограми однієї з його лекцій, прочитаної в Запорізькому державному університеті навесні 1991 р. Ім'я Олександра Павловича Пронштейна зазначено серед ряду поважних прізвищ радянських істориків-джерелознавців повоєнної доби [26, с. 13].

З другого листа вченого, дізнаємося про важливу подію в житті М.П. Ковальського – призначення завідувачем кафедрою джерелознавства та історіографії Дніпропетровського університету, яку він очолював впродовж 1978-1994 років. Головний рефрен листа – це подяка за відгук на джерелознавчу роботу автора. Особливе історіографічне значення мають рядки М.П. Ковальського, в яких він визнає вплив О.П. Пронштейна на власні студії: *«По существу, Ваши работы и послужили стимулом и дали мне принципиальное направление в работе в области источниковых разысканий в такой форме, как это нашло отражение в моей первой части «Источниковедение истории Украины XVI - первой половины XVII вв.»*. Як відомо, науковий зв'язок між двома вченими підтримувався і в наступний час: обидва брали участь у джерелознавчих конференціях, рецензували дисертації аспірантів тощо. 1982 року в провідному радянському часописі вийшла рецензія О.П. Пронштейна на ґрунтовне дослідження українського історика *«Источниковедение истории Украины XVI – первой половины XVII в.»* [52]. Цікаві спогади про візит до Ростова-на-Дону у 1984 р. за відгуком

д.і.н. О.П. Пронштейна на кандидатську дисертацію, та, власне, про зустріч і знайомство з вченим, переказав нам учень М.П. Ковальського Юрій Петрович Князьков, нині к.і.н., доцент Запорізького університету.

Вочевидь, наукові зв'язки між М.П. Ковальським і О.П. Пронштейном сприяли у 1980-х роках актуалізації окремого напрямку досліджень – джерелознавства історії українсько-донських взаємин [7, с. 20]. Останній дістав ґрунтовного розвитку в кандидатській роботі та монографії учня М.П. Ковальського, на сьогодні д.і.н., професора Віктора Анатолійовича Брехуненка [7; 8].

Не менш інформаційно цінні листи одеського історика Саула Яковича Борового (1903-1989). С.Я. Боровий – талановитий радянський дослідник, доктор історичних наук, професор, відомий своїми ґрунтовними студіями в галузі єврейської історії, історії Південної (Степової) України, Одеси та Одеської області, одеської пушкіністики та ін. Два збережених у фонді листи (припускаємо, насправді їх було більше) за 1971 р. і 1976 р. додають нових фактів до інтелектуальної біографії та життя С.Я. Борового. По-перше, дізнаємося, що серед друзів і колег історика почесне місце займав і О.П. Пронштейн. Вочевидь, двох талановитих дослідників зблизили спільні наукові зацікавлення, пов'язані з дослідженням аграрної історії. Окремо зауважимо роль, яку для радянської науки з 1960-х років відігравали симпозиуми з аграрної історії Східної Європи. Ці зустрічі сприяли фаховій комунікації кращих вчених Радянського Союзу. Ідею організації і регулярне проведення симпозиумів підтримували такі відомі історики як С.Д. Сказкін, В.К. Яцунський, І.Д. Ковальченко, М.В. Устюгов, Л.В. Мілов, М.Я. Гуцин, В.П. Данілов та ін. Загалом з 1958 р., першого (Талліннського) симпозиуму з аграрної історії Східної Європи по 1991 р. включно було проведено 23 зустрічі¹, а сам Симпозиум перетворився на справжнє історіографічне явище. Він давав можливість не лише оприлюднювати результати роботи істориків, їх погляди та нові концепції, пропонувати нові методи досліджень у цій ділянці, а й вести жваві дискусії між вченими. Зрештою, його постійна робота неабияк сприяла науковому піднесенню досліджень з аграрної історії в СРСР. Взяти участь у цьому симпозиумі міг далеко не кожний історик. Серед опублікованих матеріалів симпозиуму бачимо тодішній науковий бомонд радянської історичної науки, включаючи молоде покоління, яке тільки-но починало підніматися на Олімп історичної науки і талант якого розкрився у 1980-2000-і роки. За нашими підрахунками у матеріалах сесій симпозиумів впродовж 1960-70-х років доповіді О.П. Пронштейна публікувалися чотири рази, С.Я. Борового – сім разів, причому у 1968 році обидва вчені мали спільну доповідь із І. Анцуповим, І. Коцієвським та С.Чекменьовим «О некоторых закономерностях развития аграрных отношений в южных колонизируемых окраинах Европейской России (вторая половина XVIII – первая половина XIX в.)» [20].

¹ Див. сайт симпозиумів з аграрної історії Східної Європи <https://sites.google.com/site/sahee1958/history/sessions>

Саме про цю доповідь згадував у листі 1971 р. Саул Якович. Бачимо, як приязно був налаштований до ростовського колеги одеський історик, запрошував його до себе в Одесу, не дивлячись на складні власні життєві обставини тих часів [6, с. 67-68]. У листі 1976 р. маємо відкрите визнання С.Я. Борового рівня досліджень О.П. Пронштейна: *«Вы замечательный эрудит, источниковед №1 и, вообще, крупнейший историк...»*. Зроблене воно було після уважного ознайомлення С.Я. Борового з джерелознавчими роботами вченого. Загалом, істориків об'єднував спільний підхід до науки, адже на першому місці в роботі кожного з них стояли суто наукові вимоги.

«Методика исторического источниковедения» – фундаментальна монографія О.П. Пронштейна, видана у 1976 р., справила враження на джерелознавця Марка Якимовича Варшавчика (1918-2001) [9; 10; 11; 12; 13]. Обидва вчених мали спільне коло інтересів: проблеми методології джерелознавства, методології історичної науки, теорії і методики історичного дослідження. З доповідями у цьому напрямі історики виступали протягом 1960-1980-х років на всесоюзних, всеукраїнських, всеросійських конференціях. У фонді О.П. Пронштейна зберігаються навіть кілька спільних фотографій двох істориків, зроблених під час чергової конференції. Ще у 1976 р. М.Я. Варшавчик запропонував провести на сторінках наукової преси всевітню дискусію з проблем методології історичної науки [14]. Загалом, вчений у своїх працях акцентував увагу на вдосконаленні методологічного інструментарію історика, його методичних навичок в опрацюванні джерел, визначав джерелознавство як теорію, методику і практику наукового використання джерел, розглядав структуру інформації джерела та джерелознавчої критики [31]. Оцінка М.Я. Варшавчика монографії О.П. Пронштейна (*«Она, несомненно, относится к не слишком большому числу книг, которые надолго и напрочно входят в фонд настоящей науки. Очень много материала и очень много мысли...»*) – свідчення її високого фахового рівня, показник сприйняття доробку історика колегами-джерелознавцями.

У колекції листів до О.П. Пронштейна зберігся лист від випускника Ростовського університету, д.і.н., професора Анатолія Івановича Карагодіна (1938-2003). А.І. Карагодін був одним з перших учнів, хто під керівництвом Олександра Павловича захистив кандидатську [22], а згодом і докторську дисертації [25]. Ім'я науковця з 1975 р. тісно пов'язане із Запорізьким педагогічним інститутом (у 1985-2004 рр. – державний, з 2004 р. – національний університет). На історичному факультеті А.І. Карагодін викладав курс історії народів Росії (період капіталізму), пізніше – історію Запорізького краю з найдавніших часів до початку ХХ ст., спецкурс «Селянська реформа на Запоріжжі», керував аспірантами. Велику увагу вчений приділяв культурі, зокрема живопису другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Він привчав студентів-істориків до необхідності орієнтуватися в творах мистецтва, знати історичний контекст, що сприяв їх появі, вміти аналізувати картину як художнє, водночас, як історичне джерело.

А.І. Карагодін працював у Запорізькому університеті більше чверті століття. Він був свідком становлення і розвитку історичного факультету у 1970-1980-ті роки, сам сприяв розвитку науки на факультеті, зокрема, появі наукових

збірників, проведенню конференцій, дослідженням з історії Запорізького краю XVIII – початку XX ст. За участі професора 2 липня 1992 р. кафедра історії СРСР була перейменована на кафедру історичного краєзнавства та спеціальних історичних дисциплін, яку впродовж 1992-1999 рр. очолював Анатолій Іванович. У 1990-х роках наукові інтереси А.І. Карагодіна зосередилися на теорії історичного краєзнавства і конкретно-історичних проблемах Запорізького краю: на особливостях заселення Запорізького краю після зруйнування Січі, господарського освоєння території краю в XVII-XIX ст., іноземної колонізації Півдня України тощо. Зусиллями завідувача та членів кафедри на факультеті був створений етнографічний музей. Музей діє понині, зберігаючи більше тисячі оригінальних експонатів матеріальної культури народів півдня України.

Підсумком копіткої праці вченого в Державному архіві Запорізької області стала перша після праць Я.П. Новицького комплексна робота з історії Запорізького краю [23]. Підготовлений Анатолієм Івановичем збірник документів і матеріалів до історії Запорізького краю (2002 р.) [24] має символічну присвяту: «Памяти мого учителя, професора Пронштейна Александра Павловича, уроженца г. Мелитополя». Загалом, у дослідженнях А.І. Карагодіна з історії краю відчувається характерна традиція і підхід у вивченні краю, регіону, притаманний для його вчителя щодо Донської землі та степового Передкавказзя.

Лист, написаний з повагою і подякою вчителю, має свою особливість. Будучи кандидатом наук і молодим викладачем Запорізького педінституту, А.І. Карагодін продовжував ділитися науковими планами з О.П. Пронштейном, стежив за його новими працями, намагався отримати і читати їх одразу по виходу. З вчителем учень ділився як особистою інформацією, так і новинами наукового характеру, детально звітував, ставив відкриті проблемні питання, вочевидь, чекаючи на відповідь і думку О.П. Пронштейна. На жаль, це єдиний лист від історика, що зберігся в архіві вчителя. За повідомленням доньки А.І. Карагодіна Віталіни Анатоліївни, в архіві батька листів від О.П. Пронштейна не виявлено. Одна з причин: між вченими підтримувався телефонний зв'язок.

У справі поміж листів різних дописувачів виявлено два листи від одеського історика Заїри Валентинівни Першиної (1925-2003) [33; 34; 35]. Обидва відносяться до періоду підготовки до захисту та захисту З.В. Першиною докторської дисертації (перша половина 1977 р.). Зауважимо, що дослідниця стала першою жінкою – доктором історичних наук на історичному факультеті Одеського університету [57; 59]. У 1990-х – на початку 2000-х рр. за її авторства вийшов ряд історіографічних праць, присвячених загалом дослідженням і дослідникам історії Півдня України [37; 38; 39; 40]. Науку і науково-організаційну роботу З.В. Першина довгі роки поєднувала з адміністративною діяльністю. Зі спогадів її колишніх студентів, згодом колег, постає харизматична персона строгої владної жінки, багаторічного досвідченого декана (1966-1984) історичного факультету Одеського університету [15].

Зазначимо, що тема докторської дисертації З.В. Першиної була пов'язана з історією Південноруської спілки робочих, що виникла в Одесі у 1875 р.

Напередодні захисту вийшла монографія вченої, приурочена до річниці заснування спілки [36].

В одному з листів З.В. Першиної до О.П. Пронштейна з вдячністю згадуються відомі ростовські історики Ю.Й. Сірий та А.В. Лубський. Зазначимо, що в часи, коли історія робітничого руху була вельми актуальною серед радянських істориків, Ростовський державний університет наприкінці 1960-х – у 1970-ті роки перетворився на один із регіональних осередків вивчення даного напрямку. Юзеф Йосипович Сірий (1922–1986), професор Ростовського державного університету (1976 р.)¹, поруч із Е.Е. Крузе, Ю.І. Кір'яновим, Ф.Є. Лосем, був одним з кращих спеціалістів з історії робітничого класу Росії. У 1975 р. він захистив докторську дисертацію «Гірничо-металургійна промисловість Півдня Росії і робітники в добу імперіалізму» [54, с. 94]. Напередодні важливою подією в регіональній науці став вихід монографії історика «Робітники Півдня Росії в добу імперіалізму (1900-1913)» (Ростов-на-Дону, 1972). Вчений здійснив комплексний джерелознавчий аналіз, розглянув економічний стан робітників, історію становлення промисловості регіону, виокремив ряд ознак металістів як специфічної соціальної групи. Крім того, до сфери наукових інтересів Ю.Й. Сірого входила історія і методологія історико-методологічних досліджень.

Другий ростовський історик – Анатолій Володимирович Лубський (1947 р.н.) – один з сучасних провідних спеціалістів з методології наукового дослідження та соціальної філософії. У 1976 р. він захистив кандидатську дисертацію «Південноросійська промисловість у другій половині ХІХ ст. (техніко-економічна структура)» [54, с. 62]. Його науковим керівником був Ю.Й. Сірий. Бачимо, що тема З.В. Першиної безпосередньо пересікалася із дослідженнями обох істориків. Її подяка за допомогу і підтримку при захисті дисертації окреслює певні точки перетину та комунікаційну мережу радянських істориків у 1970-ті роки.

Останній коротенький лист до О.П. Пронштейна належить д.і.н., члену-кореспонденту АН УРСР Федору Павловичу Шевченку (1914-1996). Наукові зв'язки О.П. Пронштейна з київськими істориками – питання окремого дослідження. З листування вченого дізнаємося, що принаймні з трьома з них він був особисто знайомий і підтримував зв'язок: надсилав свої нові монографії, вітав зі святами, намагався вирішити ту чи іншу справу щодо публікацій у провідному фаховому «Українському історичному журналі», головним редактором якого впродовж 1957-1972 років був як раз Ф.П. Шевченко.

Загалом, на сторінках УІЖ було опубліковано кілька праць О.П. Пронштейна. Першою публікацією стала рецензія на монографію О.М. Апанович у 1969 р. [53], про що вже згадувалося. Наступного року була опублікована стаття «Про роль спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін

¹ Співавтор монографій «История Дона. Эпоха капитализма». – Ростов-на-Дону, 1974; «Первая гроза. Исторический очерк о вооруженных восстаниях на Юге России в 1905 г.». – Ростов-на-Дону, 1975; «История народов Северного Кавказа. Конец XVIII века – 1917 г.». – М., 1988 та ін.

у розкритті інформаційного значення історичних джерел» [51]. Припускаємо, що саме рецензування монографії О.М. Апанович відкрило шлях до співробітництва з часописом. Втім, розвинутих йому не судилося і що стало цьому на заваді визначити важко: чи то відомі події в українському академічному середовищі 1972 р., які зачепили О.М. Апанович і Ф.П. Шевченка; зміна головного редактору видання та ідеологічна ситуація навколо журналу [16, с. 43-44], зміна ставлення до співробітництва з УІЖ російського історика? При цьому, бібліографія О.П. Пронштейна свідчить про регулярність його публікацій у провідних загальносоюзних журналах «Вопросы истории», «История СССР», регіональних «Известиях Северо-Кавказского научного центра высшей школы». Але в УІЖ після 1970 року наступна публікація сталася лише 1983 р., коли у співавторстві з А.В. Лубським вийшла стаття «Про поняття методології та методу в історичній науці» [27]. Вочевидь, співпраця з журналом видатного російського вченого ґрунтувалася на особистому знайомстві і зв'язку О.П. Пронштейна з названими київськими істориками. Більше про нюанси тодішньої наукової комунікації можна дізнатися після ретельного вивчення архівів О.М. Апанович, Ф.П. Шевченка, М.Я. Варшавчика.

Такий широкий відступ-коментар, що передує публікації листів, наштовхує на подальшу розробку проблем, пов'язаних із встановленням наукових зв'язків між істориками, що жили в радянський період; виокремленням комунікативних мереж в середовищі фахових істориків, як і ознак та факторів формування цих мереж; поширенням традицій наукових студій, притаманних конкретним школам (як через публікації досліджень, так і через переїзди учнів).

Крім того, зміст листів дозволяє глибше зрозуміти як налагоджувалася наукова комунікація між вченими у радянський час – якою була ступінь оприлюднення інформації, форма її подачі, засоби вирішення проблем, формулювання прохань, способи самопрезентації, налагодження наукового контакту, епістолярний етикет тощо. Загалом, напівофіційні і неофіційні листи між істориками є важливим джерелом вивчення як їх наукових біографій, так і радянського дискурсу, присутньому в їх письмовому спілкуванні. Сподіваємося, інформативні можливості джерел стануть в нагоді тим, хто цікавиться історіографією, джерелознавством та біографістикою.

Текст листів передано науково-критичним способом, кінець сторінки позначаємо двома рисками (//). Листи подаємо в алфавітному порядку адресантів та супроводжуємо коментарями, що подаються внизу сторінки. Атрибуція листів О.М. Апанович та Ф.П. Шевченко здійснена автором публікації. Публікація здійснюється вперше, з люб'язного дозволу д.і.н., професора М.О. Мінінкова, сина О.П. Пронштейна.

Бібліографічні посилання:

1. Александр Павлович Пронштейн, российский историк / А.И. Агафонов // Краеведческий библиотечно-библиографический журнал «Донской временник». – 2004. – №1. – Режим доступа до журн. : http://www.donvrem.dspl.ru/Files/article/m14/2/art.aspx?art_id=212.

2. Агафонов А.И. История Дона и Северного Кавказа в трудах А.П. Пронштейна // История: научные поиски и проблемы (Памяти доктора исторических наук, профессора А.П. Пронштейна) / Отв. ред. А.В. Лубский, В.В. Черноус. – Ростов-на-Дону: СКНЦ ВШ, 2000. – С. 83-100.
3. Агафонов А.И. Область войска Донского и Приазовье в дореформенный период. Ростов-на-Дону, 1986. – 192 с.
4. Агафонов А.И. История Донского края XVI – первая половина XIX в. (Источники и их историческое изучение). – Ростов-на-Дону, 2001. – 382 с.
5. Александр Павлович Пронштейн. К 70-летию со дня рождения. Библиографический указатель / Сост. Т.Н. Попова. – Ростов-на-Дону, 1988. – 49 с.
6. Андреев В.М., Чермошнцева Н.М. Саул БОРОВИЙ: єврейський вектор історії України. – Херсон-Нікополь, 2010. – 191 с.
7. Брехуненко В. Стосунки українського козацтва з Доном у XVI – середині XVII ст. – Київ-Запоріжжя: РА «Тандем-У», 1998. – 336 с.
8. Брехуненко В.А. Источники о связях донского и запорожского казачества в первой половине XVII века: Автореф. дис... к.и.н. – Днепропетровск, 1990. – 17 с.
9. Варшавчик М.А. Вопросы логики исторического исследования и исторический источник // Вопросы истории. – 1968. – № 10. – С. 76-89.
10. Варшавчик М.А. Источниковедение истории КПСС: Учеб. пособие. – М., 1973. – 360 с.
11. Варшавчик М.А. Методологические проблемы историко-партийной науки. – К., 1976. – 256 с. (в соавт.).
12. Варшавчик М.А. О структуре источниковедческой критики // Источниковедение отечественной истории: Сб. статей. – М., 1980. – С. 23-38.
13. Варшавчик М.А. Историко-партийное источниковедение: Теория, методология, методика. – К., 1984. – 319 с.
14. Варшавчик Марко Якимович // УДЖ. – 2001. – №6. – С. 153-154.
15. Гребенник Г.П. Записки обывателя Одесского истфака – Режим доступа до публ. : http://nazym-yakupov.narod.ru/publikatsii_o_nyom.
16. Гуржій О., Капітан Л. На чолі редколегії «Українського історичного журналу» / «Істину встановлює суд історії». Збірник на пошану Федора Павловича Шевченка. Том 2. – К., 2004. – С. 28-47.
17. Восемь писем академика Н.М. Дружинина [1971-76] // Державний архів Ростовської області. – Ф. 336. А.П. Пронштейн. – Оп. 1. – Спр. 222. – 17 арк.
18. Письма академиков Валка С.Н., Лихачева Д.С., Пиатровского Б.Б., профессоров Варшавчика М., Данилевского И.Н., Лурье Я.С., Луцкого Е., Мавродина В.В., Сахарова А.М., Пушкарева А.П., Хмелевского К.А. и др. // Державний архів Ростовської області. – Ф. 336. А.П. Пронштейн. – Оп. 1. – Спр. 223. – 115 арк.
19. Патракова В.Ф., Черноус В.В. «Не все ученые путают науку с хлебом!» (Памяти А.П. Пронштейна). Вырезка из журнала «Научная мысль Кавказа» (СКНЦ ВШ). – 1999. – № 1 (17) // Державний архів Ростовської області. – Ф. 336. А.П. Пронштейн. – Оп. 1. – Спр. 237. – 8 арк.
20. Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы. 1968 г. – Л.: Наука, 1972. – С. 7-19.
21. Золотов В.А., Пронштейн А.П. За землю, за волю.... Из истории народных движений на Дону. – Ростов-на-Дону, 1974г. – 264 с.
22. Карагодин А.И. Астраханский край в конце XVIII – первой половине XIX в. (К вопросу о генезисе капитализма на южных окраинах России). – Автореф. дис... к.и.н. – Ростов-на-Дону, 1972. – 20 с.
23. Карагодин А.И. История Запорожского края (1770–1917). – Запорожье: Изд-во ЗГУ, 1998. – 285 с.

24. Карагодин А.И. История Запорожского края: 1770-1917 (Документы и материалы). – Запорожье, 2002. – 458 с.
25. Карагодин А.И. Хозяйство и общественно-политический строй приволжских калмыков в последней трети XVIII – первой половине XIX в. - Автореф. дис... д.и.н. – Ростов-на-Дону, 1988. – 47 с.
26. Ковальский Н.П. Некоторые проблемы теории и методики исторического источниковедения... – Запорожье: РА «Тандем У», 1999. – 36 с.
27. Лубський А.В., Пронштейн О.П. Про поняття методології та методу в історичній науці // УДЖ. – 1983. – № 7. – С. 44-48.
28. Место и роль крестьянства в социально-экономическом развитии общества: Тез. докл. и сообщ. XVII сессии симпозиума по изучению проблем аграрной истории. Ростов-на-Дону, 21-25 сент. 1978 г. / Ред. кол. В.Т. Пашуто, В.А. Александров, Н.А. Горская и др. – М., 1978. – 218 с.
29. Мининков Н.А. Донское казачество в эпоху позднего средневековья (до 1671 г.). Ростов-на-Дону, 1998. – 512 с.
30. Мининков Н.А. Проблемы источниковедения в трудах А.П. Пронштейна / Проблемы источниковедения и отечественной истории (Памяти А.П. Пронштейна). – Ростов-на-Дону, 1999. – С. 9-28.
31. Некролог: Марко Якимович Варшавчик (1918-2001) // Архіви України. – 2001. – № 4-5. Режим доступу до журн. : <http://www.archives.gov.ua/Publicat/AU/2001-4-5-10.php>.
32. Свідчить Олена Апанович. Виступ на “Липневих читаннях” 2002 року / Овсієнко Василь / Світло людей: Мемуари та публіцистика. У 2 кн. Кн. 2 / Упорядник В. Овсієнко. – Харків: Харківська правозахисна група; К.: Смолоскип, 2005. – С. 181-189. Режим доступу : <http://www.museum.khpg.org/eng/index.php?id=1203937112>.
33. Першина З.В. А.И. Герцен и славянский вопрос. Автореф. дисс. к.и.н. – Одесса (Ин-т истории АН УССР), 1953. – 15 с.
34. Першина З.В. Имени Январского восстания. – Одесса: Кн. из-во, 1963. – 228 с.
35. Першина З.В. В.И. Ленин о революционно-демократическом этапе освободительного движения в России. Спецкурс : учеб.-метод. пособие / Одес. гос. ун-т им. И.И. Мечникова, каф. истории КПСС. – Одесса, 1970. – 134 с.
36. Першина З.В. Очерки по истории революционного движения на юге Украины: к 100-летию «Южнороссийского союза рабочих». – Киев-Одесса: Вища школа, 1975. – 246 с.
37. Першина З.В. Творчість О.І. Маркевича та проблеми українського національного відродження / Проблеми історії національного руху на Україні. – К., 1992. – Ч. 2. – С. 71-73.
38. Першина З.В. Історія України в працях одеських дослідників // Український історичний журнал. – 1994. – № 6. – С. 53-63.
39. Першина З.В. Історіографічний підсумок та проблеми вивчення історії Одеського державного університету ім. І.І. Мечникова / Записки історичного факультету ОНУ ім. І.І. Мечникова. – 2000. – Вип. 10. – С. 24-31.
40. Першина З.В., Аппатов С.И., Демин О.Б., Историческая наука в Одессе за 200 лет / Очерки развития науки в Одессе / под ред. С.А. Андронати. – Одесса, 1995. – 577 с.
41. Покровский Н.Н. А.П. Пронштейн: путь в науке / История: научные поиски и проблемы (Памяти доктора исторических наук, профессора А.П. Пронштейна) / Отв.ред. А.В. Лубский, В.В. Черноус. – Ростов-на-Дону: СКНЦ ВШ, 2000. – С. 9-11.
42. Пронштейн А.П. Земля Донская в XVIII веке. Ростов-на-Дону: РГУ, 1961. – 375 с.
43. Пронштейн А.П. Методика исторического исследования. – Ростов-на-Дону, 1971. – 469 с.
44. Пронштейн А.П. Методика исторического источниковедения. – Ростов-на-Дону, 1976. – 480 с.

45. Пронштейн А.П. Использование вспомогательных дисциплин при работе над историческими источниками. Учебно-методическое пособие для студентов-заочников исторических факультетов гос. ун-тов. Издание 2-е, дополненное. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1972. – 120 с.
46. Пронштейн А.П., Задера А.Г. Методика работы над историческими источниками. Учебно-методическое пособие. Издание 3-е. – М., Изд-во Моск. ун-та, 1977. – 94 с.
47. Пронштейн А.П. Источниковедение в России. Эпоха феодализма / Отв.ред. И.Д. Ковальченко. – Ростов-на-Дону, 1989. – 416 с.
48. Пронштейн А.П. Источниковедение в России. Эпоха капитализма / Отв.ред. И.Д. Ковальченко. – Ростов-на-Дону, 1991. – 670 с.
49. Пронштейн А.П. О предмете источниковедения как научной исторической дисциплины // История СССР. – 1977. – № 5. – С.161-173.
50. Пронштейн А.П., Мининков Н.А. Крестьянские войны в России XVII–XVIII вв. и донское казачество. Ростов-на-Дону, 1983. – 420 с.
51. Пронштейн О.П. Про роль спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін у розкритті інформаційного значення історичних джерел // УІЖ. – 1970. – № 8. – С. 21-28.
52. Пронштейн О.П. [Рец.]. Ковальский Н.П. Источниковедение истории Украины XVI – первой половины XVII в. – Днепрпетровск, 1977-1979. – Части 1-5 // История СССР. – 1982. – № 1. – С. 174-176.
53. Пронштейн О.П., Алекберли М.А. Рец.: Апанович О.М. Збройні сили України першої половини XVIII ст. // УІЖ. – 1969. – №9. – С. 147–148.
54. Профессора-гуманитарии Ростовского государственного университета: Биобиблиографический справочник. 1915-2005. Изд. 3-е, испр., доп. – Ростов-на-Дону: Изд-во РГУ, 2005. – 120 с.
55. Пушкаренко А.А. Приазовский край в конце XVII – начале XVIII в. (Очерки заселения и хозяйственного освоения): Дис. ... к.и.н. – Ростов-на-Дону, 1966. – 220 с.
56. Рябов С.И. Донская земля в XVII веке. – Волгоград, 1992. – 222 с.
57. Слово об учителе // Вечерняя Одесса. – 2005. № 73. – 19 мая. – Режим доступа до статті : <http://www.vo.od.ua/rubrics/raznoe/1732.php>.
58. Тоценко Л.Т. Памяти А.П.Пронштейна // Проблемы источниковедения и отечественной истории (Памяти А.П.Пронштейна). – Ростов-на-Дону, 1999. – С. 5-8.
59. Хмарський В.М. Заїра Валентинівна Першина – науковець і педагог // Записки історичного факультету ОНУ ім. І.І. Мечникова. – 2000. – Вип. 10. – С. 6-13.

ДОДАТКИ

№ 1.

Лист О.М. Апанович до О.П. Пронштейна¹ [1975].

Глибокоуважаемый и дорогой Александр Павлович!

Действительно, даже жутко становится, как летит время! 15 лет прошло со времени киевского симпозиума!² Немалая часть жизни. Вы молодец, достигли много. А у меня многое получилось нескладно. Как кто-то назвал – «жертва времени». Но и сама во многом виновата. Главное затянула с диссертацией. А в последнее время в нашей обстановке защита стала невыносимой. И облегчения не только не предвидится, а тучи что-то еще больше сгущаются. Вам даже трудно представить нашу ситуацию. Ряд моих коллег помоложе сбежали в Москву. Я

¹ Лист А4 зігнутий навпіл, текст від руки на 4-х сторінках.

² Йдеться про III сесію Міжнародного симпозиуму з аграрної історії Східної Європи, проведеному у Києві в 1960 р.

рада, что казачество когда-то нас свело, и оказывается уже 15 лет мы переписываемся. У меня даже сформировалось к Вам постепенно родственное отношение. Приятно сознавать, что ученый с общими научными интересами проявляет доброе дружеское отношение.

На столь элегически-философский лад настроили меня все те же 15 лет. //

А теперь деловая часть письма. Мне, конечно, очень хочется участвовать в ростовском симпозиуме¹. Я даже тему придумала, но такую, которая связана с нашими материалами Отдела рукописей². Иначе меня не пустят на работе. Но я уже настолько оторвалась от всего, что раньше было моим кругом научных интересов, что чувствую неуверенность в своих силах и возможностях.

В частности, не рискую послать тему без Вашей апробации. «Дневник Якова Марковича как источник для изучения крупного помещичьего хозяйства на Украине XVIII века». В нашем отделе рукописей находятся все 10 томов этого дневника, который велся регулярно, изо дня в день в течение полувека, из них 8 томов – автографы. Значительная часть его неопубликована. Яков Маркович принадлежал к старшинской элите, владел колоссальными земельными богатствами, имел мануфактуры, // вел торговлю с Москвой, Петербургом, Ригой; захватывал казацкие и крестьянские земли, закрепощал беспощадно казаков и крестьян. Одновременно был чрезвычайно образованным человеком, любимым учеником Ф. Прокоповича, знал много языков, писал стихи на нескольких языках, выписывал парижские и амстердамские газеты. В общем, довольно типичная фигура для XVIII века. Мне кажется, что это интересная тема, если не для доклада, то хотя бы для выступления. А как считаете Вы? Ведь Вам хорошо известна атмосфера и требования, которые утвердились на симпозиумах.

У нас в Киеве сложилось мнение, что довольно трудно пробиться на симпозиум по аграрной истории. Во всяком случае, не все желающие сумели попасть в число выступающих. Вы, кажется, член Оргкомитета? Может окажете содействие? Думаю, что не стоит напоминать о моем прошлом – работе в Институте истории. Пусть лучше я буду выступать от // Библиотеки, где хранится этот ценнейший исторический памятник и источник.

Я сегодня, наверно, все же отправлю заявку, чтобы успеть к концу февраля. Если у Вас будут какие-то замечания, то я смогу послать в след свои уточнения. Неуверенна только нужно ли адресовать Горской³ (фамилию которую Вы очень давно называли) или там переменялись люди, занимающиеся

¹ XVII сесія Загальносоюзного симпозиуму з аграрної історії Східної Європи («Место и роль крестьянства в социально-экономическом развитии общества: Тез. докл. и сообщ. XVII сессии симпозиума по изучению проблем аграрной истории. Ростов-на-Дону, 21-25 сент. 1978 г.).

² З 1973 по 1986 рік О.М.Апанович працювала у відділі рукописів Центральної наукової бібліотеки АН України (нині Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського НАН України).

³ Горська (Кожина) Наталія Олександрівна (1930-2004) – російський історик, одна з постійних організаторів симпозиумів з аграрної історії Східної Європи. З 1993 р. керівник проблемної групи «Власність у феодальній Росії» ІРІ РАН, авторка монографії «Русская феодальная деревня в историографии XX века». – М.: Памятники ист. мысли, 2006. – 360с.

подготовкой симпозиума. Решила не ждать Вашего ответа, потому что перечитала Ваше последнее письмо вот только что и увидела, что могу по своему обыкновению опоздать с заявкой.

Сейчас занимаюсь архивной работой – разбираю россыпь, формирую единицы хранения, описываю их. К сожалению, совсем неинтересные документы, больше монастырские, так что для себя ничего позаимствовать не могу. Со второго квартала, кажется, смогу заняться научной работой. Радио заказало мне выступление про Степана Разина. Не можете ли Вы подсказать какую-либо работу, чтоб я могла взять яркие факты. Передача для клуба «Юный историк».

С уважением Елена А.

ДАРО. – Ф.336. – Оп.1. – Спр.336. – Арк.28-29 зв.

№ 2.

Лист С.Я. Борового до О.П. Пронштейна від 14 червня 1971 р.¹

Одесса, 14 июня 1971 г.

Дорогой Александр Павлович,

Вчера получил Вашу чудесную (хоть и напечатанную на ужасной бумаге) книгу². От души поздравляю! Знаю, сколько она стоила Вам сил и пота. Нет сомнения, что Вашу книгу оценят, как выдающийся вклад в научную литературу. Убежден, что ее переиздадут в каком-то центральном издательстве («Высшая школа?»), потому что эта книга очень нужная и ценная.

Я начал читать ее с жадностью и с большой пользой для себя. Может быть поделюсь некоторыми частными замечаниями и пожеланиями. Но сейчас могу сказать только самое лестное для автора.

В начале прошлого месяца побывал в Москве. Между прочем, мне сказали, что Ежегодник с нашим коллективным докладом уже сдан в производство³. Но выйдет не раньше начала 72 г.

Я уже живу на даче, но каждый день бываю в городе (экзамены, консультации, всяческая суета). Кстати, Вам пора бы побывать в Одессе и посетить меня (в городе и на даче). Сообщаю свой // Дачный адрес: Бол. Фонтан, между 10 и 11 станцией, ул. Перекопской дивизии, 62. (по линии трамвая).

Мой дачный почтовый адрес проще: Одесса, 270016, ул. Перекопской дивизии, 62.

Где будете отдыхать?

Моя жизнь сейчас не очень ладится и этот год был для меня на редкость непродуктивным....

¹ Аркуш А4, зігнутий навпіл, машинопис.

² Идетесь про работу: Пронштейн П.А. Методика исторического исследования / Отв.ред.И.Д. Ковальченко. – Ростов- на-Дону: Изд-во Рост.ун-та, 1971. – 468с.

³ Мається на увазі спільний виступ: Пронштейн А.П., Боровой С.Я., Анцупов И.А., Коциевский А.С., Чекменев С.А. О некоторых закономерностях развития аграрных отношений в южных колонизируемых окраинах Европейской России (вторая половина XVIII – первая половина XIX в. // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы. 1968 г. – Л.: Наука, 1972. – С. 7-19.

Еще раз от души поздравляю и благодарю Вас!
Не забывайте и пишите! И хорошо бы приехать Вам в Одессу!
Ваш [підпис від руки]

ДАРО. – Ф.336. – Оп.1. – Спр.336. – Арк.1-2.

№ 3.

Лист С.Я. Борового до О.П. Пронштейна від 17 листопада 1976 р.¹.
Одесса, 17 ноября 1976 г.

Я был очень тронут и обрадован Вашим ценным подарком, и тем, что Вы меня не забываете.

В свободные часы медленно перечитываю Вашу замечательную книгу² (я штудировал ее первое издание). Должен ли говорить, что Вы замечательный эрудит, источниковед №1 и, вообще, крупнейший историк.

Продолжаю огорчаться, что не встретились в Кишиневе³. Было бы о чем поговорить, потолковать.

У меня ничего нового, если не говорить о постоянных обидах, огорчениях, невезении и т.п. Но хочу верить, что выйду из этой полосы.

Наш учебник экономич. истории⁴ (очень слабый) наконец, после долгих проволочек (я свои основные главы написал еще в 1970 г.) получил гриф Минвуза СССР, но выйдет – (если выйдет?) очень не скоро (в «Высшей школе»). Но я ни радостей, ни славы не жду. Книга // после редактирования, многократных сокращений, дотягиваний и т.д. получилась очень слабая, далекая от подлинно научных требований. Другие мои работы, не очень значительные, но которые мне более близки, не выходят (не актуальные, либо валяются в редакциях, чего-то ждут и т.д.)

Будьте здоровы, крепки, и, по-прежнему, «плодоносящи». Наилучшие пожелания Вашей милой семье! Обнимаю

[підпис від руки :] Ваш СБ.

Конверт: 17.11.76 /21.11.76.

Кому: Ростов-на-Дону, 22

Ул.Горького, 247, кв.15

А.П. Пронштейну

Від кого: 270100 Одесса 100

Сов.армии, 11, кв.9

С.Я.Боровой

ДАРО. – Ф.336. – Оп.1. – Спр.336. – Арк.3-4.

¹ Аркуш А4, зігнутий навпіл, машинопис.

² Пронштейн А.П. Методика исторического источниковедения: Учебное пособие для исторических факультетов университетов и пед.ин-тов. – Изд-е 2-е, испр.и доп. – Ростов-на-Дону: Изд-во Рост.ун-та, 1976. – 480с.

³ Йдеться про XVI сесію Міжреспубліканського симпозиуму з аграрної історії Східної Європи «XXV съезд КПСС и задачи историков-аграрников» (м. Кишинів, 29 вересня – 2 жовтня 1976 р.).

⁴ Боровой С.Я., Бельчук В.И., Велась Т.С. Экономическая история СССР и зарубежных стран: (Учеб. для экон. специальностей вузов). – М.: Высшая школа, 1978. – 551 с.

№ 4.

Лист М.А. Варшавчика до О.П. Пронштейна від 9 жовтня 1976 р.¹.
Київ, 9.10.76.

Дорогой Александр Павлович!

Спасибо преогромное за книгу²! Получил и сразу же прихватился к ней.

От души поздравляю Вас с ее выходом! Она, несомненно, относится к не слишком большому числу книг, которые надолго и напрочно входят в фонд настоящей науки. Очень много материала и очень много мысли...

Если рисунок на суперобложке имеет историографический смысл, то Вы в битве с «неразумными хазарами» одержали полную и чистую победу, за что хвала Вам и честь!

Еще раз спасибо!

Всегда и искренне Ваш.

[підпис] М.Варшавчик //

Д.и.н. профессор, Киев. Варшавчик Марк Акимович, друг и коллега.³//

ДАРО. – Ф.336. – Оп.1. – Спр.336. – Арк.5-6.

№ 5.

Лист М.А. Варшавчика до О.П. Пронштейна від 14 жовтня 1977 р.⁴.
Київ, 14.10.77.

Дорогой Александр Павлович!

Всегда рад всякой весточке от Вас и о Вас. К сожалению, во всяком случае, моему, уже очень редко мы видимся. Редко и наспех.

И еще, к сожалению, ничем не могу помочь в публикации статьи А.В. Лубского⁵. «Укр.ист.журнал» уже получил две рецензии (историка и философа) и обе печатает (заказные).

Я сейчас в отпуске (у меня было три недели), чиню зубы и тут же их обламываю о // собственную рукопись книги по методологии⁶, которую получил после чтения редактором Политиздата. Даст бог, и вылупится наконец.

Хорошо бы, конечно, поучаствовать еще в одной источниковедческой конференции, хотя отлично понимаю скольких сил стоит ее организация.

В начале декабря буду в Москве (оппонирование в МГУ). Не будет ли Вас там в это время?

¹ Аркуш А5, рукопис.

² Пронштейн А.П. Методика исторического источниковедения: Учебное пособие для исторических факультетов университетов и пед.ин-тов. – Изд-е 2-е, испр.и доп. – Ростов-на-Дону: Изд-во Рост.ун-та, 1976. – 480 с.

³ Приписка на звороті аркуша рукою С.М. Покровської, дружини О.П. Пронштейна.

⁴ Аркуш А4, зігнутий навпіл, рукопис.

⁵ Лубський Анатолій Володимирович – один з учнів О.П. Пронштейна, на сьогодні доктор філософських наук, професор Південного Федерального Університету (м. Ростов-на-Дону).

⁶ Варшавчик М.А., Спиринов Л.М. О научных основах изучения истории КПСС. – М.: Политиздат, 1978. – 191с.

Самый наисердечнейший привет Светлане Николаевне и Вам от Иды Марковны и от меня,

[підпис] М.Варшавчик

Марк Акимович Варшавчик, д.и.н., проф. Была большая переписка и дружба¹.//

ДАРО. – Ф.336. – Оп.1. – Спр.336. – Арк.7-7 зв.

№ 6.

Лист А.І. Карагодіна до О.П. Пронштейна від 3 травня 1977 р.².

3 мая 1977 г., г.Запорожье.

Глубокоуважаемый Александр Павлович!

Очень благодарен Вам за поздравление. Да, я получил ответ из редакции «Материалов...» с припиской, что Вы присутствовали при решении редколлегии. Очень признателен за внимание и беспокойство. Статью сократил до необходимого раздела. Несколько сгладил чересчур максималистские суждения, вообще, переделал, как требовали, в срок, хотя все это далось не без труда. Видимо, сказались сидячий образ жизни и усиленная работа. Больше месяца был на больничном. Сейчас работаю, но сердце иногда побаливает.

Александр Павлович, «Дон и Степное Предкавказье»³ я заказывал «Книга-почтой» и по МБА, но пока ничего нет. Пришли только «Вопросы историографии и методологии...» (РД, 1975). Кстати, читал Вашу рецензию (совместно с Мирзоевым В.Г.) на Буганова В.И.⁴ Последний (он тоже ученик акад. Тихомирова, Вам это, конечно, известно) является шефом по написанию «Истории Калмыкии».

Как только получу книгу, постараюсь написать рецензию. Тема мне близка.

Леня Павкин⁵ (не знаю отчества, но знаком по студенческой жизни, он на курс младше) прислал мою статью «Торговая политика русского царизма в Калмыкии» на доработку // с рецензиями. Постараюсь учесть ряд замечаний. Уж больно «понравилась» мне рецензия из родной Калмыкии. Советов столько, что в конце авторы предложили изменить даже название статьи (читай: темы).

«Торговля в Калмыкии» – тема очень обширная, а мною в данной статье раскрывается лишь один из аспектов, а именно – «торговая политика русского правительства», поэтому и цифр мало, и торговля калмыков с другими государствами не показана и т.д. Все это предполагает найти освещение в других

¹ Приписка С.М. Покровської, дружини О.П. Пронштейна.

² Аркуш А4, від руки, синє чорнило.

³ Дон и степное Предкавказье. XVIII – первая половина XIX века. (Социальные отношения, управление, классовая борьба). – Ростов-на-Дону: РГУ, 1977.

⁴ Пронштейн А.П. Рец.: Буганов В.И. Отечественная историография русского летописания: Обзор советской литературы. – М.: Наука, 1975. – 344с. // Вопросы истории

⁵ Павкін Леонід Матвійович – випускник РДУ 1968 р. Нині старший викладач кафедри історії та теорії права і держави Російської академії народного господарства та державної служби, м. Ростов-на-Дону.

разделах; «Торговая политика калмыцкого господствующего класса», «Торговля в Калмыцкой степи», «Торговый и ростовщический капитал в Калмыкии», «Калмыцкий базар», «К вопросу об уровне развития торговых отношений у кочевников».

Задумано было в плане монографии. Но приходится реализовывать статьями. Удастся ли?

Что касается методологического вопроса о роли торговли в кочевых обществах, что советская историография вновь утверждает, что «вопрос о рынках во все времена истории кочевых народов играл огромную роль» (см. И.Я. Златкин «Генезис крепосничества в средневековой Монголии» – «Народы Азии и Африки», 1977, №1, стр.83). Ответ на одно из замечаний рецензента.

Извините за беспокойство.

С уважением А. Карагодин

*Д.и.н., проф., ученик А.П.*¹

ДАРО. – Ф.336. – Оп.1. – Спр.336. – Арк.33-33 зв.

№ 7.

Лист М.П. Ковальського до О.П. Пронштейна від 5 вересня 1977 р.².

Днепропетровск, 5/IX.1977.

Глубокоуважаемый Александр Павлович,

Хотя Вы меня не знаете, я осмелился Вас побеспокоить и послать Вам недавно вышедшую свою книжечку и один из сборников статей, где помещены моя статья и статьи моих аспирантов. Работаю на кафедре историографии и источниковедения Днепропетровского университета доцентом. В области источниковедения истории Украины XVI-XVII вв. занимаюсь более 10 лет.

Зная Ваши фундаментальные и крупные труды по теоретическому и конкретному источниковедению, счел своим долгом выслать кое-что из местной печатной продукции, в которой содержатся источниковедческие сюжеты. В настоящее время продолжаю заниматься источниковедением Украины этого же периода, разрабатывая часть – «Источники по социально-// экономической истории в архивных собраниях СССР». Уже написаны последующие части, характеризующие дореволюционные и зарубежные (преимущественно польские) публикации источников по истории Украины XVI-1 пол. XVII в.

Если найдется у Вас хоть немножко времени, был бы Вам весьма признательным, получив от Вас хотя бы несколько строк с мнением о моей, естественно, далеко не совершенной, и вероятно, довольно поверхностной книжечке.

Простите за беспокойство

Н. Ковальский

Днепропетровск-50

Абон. ящик 230

¹ Приписка С.М. Покровської.

² Піваркуша А4, від руки, чорні чорнила.

Ковальський Николай Павлович //

ДАРО. – Ф.336. – Оп.1. – Спр.336. – Арк.34-34 зв.

№ 8.

Лист М.П. Ковальського до О.П. Пронштейна від 5 лютого 1978 р.¹.

Днепропетровск, 5 февраля
1978

Глубокоуважаемый и дорогой Александр Павлович,

Сердечно благодарен Вам за исключительное внимание, которое Вы проявили в отношении меня, составив и прислав положительный отзыв на мою книжку. Поверьте, что такая поддержка повышает работоспособность и является импульсом для дальнейших исследований в этом направлении. Это тем более ценно, что заключение исходит от столь авторитетного ученого в области отечественного источниковедения и автора специальных фундаментальных работ по теории и методике источниковедения, каким являетесь Вы, дорогой и многоуважаемый Александр Павлович. По существу, Ваши работы и послужили стимулом и дали мне принципиальное направление в работе в области источниковых разысканий в такой форме, как это нашло отражение в моей первой части «Источниковедение истории Украины XVI- первой половины XVII вв.». Уже в этом году, в конце января я сдал в наше издательство вторую часть этой же «серии» - «Характеристика иностранных /преимущественно польских/ публикаций источников XVI- первой половины XVII вв.», в которой содержатся сведения по истории украинского народа /5 печат.листов/. Загруженность работой по редактированию этой рукописи, а также чтение лекций заочникам по источниковедению не дали мне возможности сразу же написать Вам благодарственное письмо за Вашу рецензию. Кстати, 6 января у меня произошло ответственное событие: меня назначил ректор нашего университета и.о. завкафедрой историографии и источниковедения, был объявлен конкурс на эту должность и я рекомендован факультетом к избранию. Теперь будет решать конкурсная комиссия и Ученый Совет университета.

На свою работу мною получен еще один ценный отзыв от А.Т. Николаевой, в котором она также, как и Вы, поддержала мои начинания в области источниковой эвристики по украинской истории исследуемого периода. Мне доставило бы большое удовольствие сделать что-либо хорошее для // Вас и Вашего кафедрального коллектива, возможно нужен будет отзыв или рецензия на монографии, диссертации, выступление в качестве официального оппонента и пр. Рад был бы продолжению установившихся наших контактов для общей пользы.

Примите мои самые лучшие пожелания в Вашей жизни,
в Вашем труде
с глубоким уважением

¹ Аркуш А4, машинопис.

привет от днепропетровских историков
[підпис від руки] Н. Ковальський

Конверт: 05.02.78/09.02.78.

Кому: 344711, Г.Ростов-на-Дону
Ул. Энгельса, 105, Ростовский госуниверситет
Исторический факультет
Профессору А.П. Пронштейну

Від кого: Днепропетровск-50
Абонентный ящик 230
Доц.Ковальський Н.П.

ДАРО. – Ф.336. – Оп.1. – Спр.336. – Арк.35-36.

№ 9.

Лист З.В. Першиної до О.П. Пронштейна від 23 лютого 1977 р.¹.

23.II.77

Глубокоуважаемый Александр Павлович!

Благодарю Вас за ответ на мое новогоднее послание. Я не отвечала долго, т.к. отсутствовала в Одессе. Была в Москве и Киеве. Работу сдала к защите в Киевском Университете, хотя и не уверена до конца в правильности этого шага. Но // назад уже нельзя повернуть. Все предварительные этапы пройдены и в бюллетень ВАК-а ушло объявление. Теперь ждать 4 месяца. Если все будет нормально, то в конце июня можно защищаться. Оппонируют И.Д. Ковальченко², О.Д.Соколов³, украинец – Ф.Е. Лось⁴.

Благодарю Вас еще раз за внимание и заботу. Мое новогоднее поздравление означало только то, что встреча с Вами в 1976 г., хотя // и кратковременная, была для меня лучом света.

Желаю Вам здоровья и всего самого лучшего.

Ваша З.Першина.

ДАРО. – Ф.336. – Оп.1. – Спр.336. – Арк.72-73 зв.

¹ Аркуш А4, зігнутий навпіл, рукопис.

² Ковальченко Іван Дмитрович (1923-1995) – д.і.н., дійсний член АН СРСР, один із засновників радянської кліометричної школи. З найвідоміших його праць – «Методи исторического исследования». – М.: Наука, 1987.

³ Соколов Олег Дмитрович – радянський історик, д.і.н., автор досліджень «На заре рабочего движения в России». – М., 1963; Изд-е 2. – М., 1978. – 270 с.; «М.Н. Покровский и советская историческая наука». – М., 1970. – 276 с.

⁴ Лось Федір Євдокимович (1908-1980) – д.і.н., професор. Докторська дисертація «Робітничий клас України та його революційна боротьба на початку ХХ ст. (1900-1907)» (1953). В українській радянській історіографії засновник напрямів «Формування робітничого класу України та його революційна боротьба», «Буржуазно-демократична революція 1905-1907 рр. в Україні», «Україна в роки столицінської реакції». Протягом 1958-1962, 1966-1978 рр. керував відділом історії капіталізму Ін-ту історії АН УРСР.

№ 10.

Лист З.В.Першиної до О.П. Пронштейна від 1 липня 1977 р.¹

1.07.77

Глубокоуважаемый Александр Павлович!

Только сейчас стал немного рассеиваться угар защиты, послезащитных забот, связанных с отправкой дела в ВАК (тоже ад кромешный), и моего возвращения в Одессу – в самое пекло административных обязанностей конца учебного года.

Поэтому прошу снисхождения за столь запоздалое письмо. Защита прошла благополучно, // при большой аудитории и активности присутствовавших. Друзья говорят, что все было на хорошем научном уровне. Теперь – ждать решения ВАК.

Выражаю самую глубокую признательность Вам и Ю.И.Серому, с которым до сих пор не была знакома лично, хотя знаю его труды, и ст. преп. Лубскому за оказанную мне поддержку, которой никогда не забуду.

Желаю Вам всего самого светлого в жизни и прежде всего – здоровья. // Отдохните хорошенько летом.

Всегда Ваша

[підпис] З. Першина.

ДАРО. – Ф.336. – Оп.1. – Спр.336. – Арк.74-75 зв.

№ 11.

Лист Ф.П. Шевченка до О.П. Пронштейна від 29 липня 1971 р.²

Глубокоуважаемый Александр Павлович!

Я весьма благодарен Вам за интересную и весьма полезную книгу³. Сердечно поздравляю Вас с большой творческой удачей. Желаю новых творческих свершений.

Всегда с почтением [підпис] Ф. Шев.

29 июля 1971 г.

P.S. Наверное на книгу появится рецензия в «УИЖ»⁴.

ДАРО. – Ф.336. – Оп.1. – Спр.336. – Арк.113.

Надійшла до редколегії 15.09.2012.

¹ Аркуш А4, зігнутий навпіл, рукопис.

² Аркуш шкільного зошита, рукопис.

³ Мова йде про книгу О.П. Пронштейна «Методика исторического исследования» / Отв.ред.И.Д. Ковальченко. – Ростов-на-Дону: Изд-во Рост.ун-та, 1971. – 468 с.

⁴ Рецензія в цьому журналі не вийшла.